

OSMANLI KÜLTÜRÜNDE KADIN SÜS MALZEMELERİNİN EDEBİYATA YANSIMALARI

Ülkü ÇETİNKAYA

Özet

İnsanın güzel olana ilgisi dolayısıyla hemen her çağda o çağın estetik anlayışına uygun olarak güzel olmak, güzel görünmek önemli olmuştur. Erkeğe göre güzel görünmeye daha çok önem veren kadın cinsi, güzelleşmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Güzel giysiler, mücevher ve aksesuarlarla birlikte çeşitli süs (makyaj ve kozmetik) malzemeleri kadın güzelliğine güzellik katan unsurlardır.

Esas gayesi güzellik olan bütün güzel sanatlar gibi divan edebiyatında da güzelliğe son derece önem verilmiş, insan güzelliği idealize edilerek anlatılmıştır. Bu çalışmada divan şiirinin başta gazeller ve aşk mesnevileri olmak üzere farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerinde geçen, kadınların makyaj ve kozmetik malzemeleri ile ilgili örneklerle, bu malzemelerin özellikleri, hangi amaçlarla ve ne şekilde kullanıldıklarına ilişkin bilgiler değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, kadın, güzellik, süslenme, makyaj, kozmetik, somutlaştırma.

Reflections of Women's Beauty Products in the Ottoman Culture on the Literature

Abstract

In every period in the history, being beautiful and looking beautiful according to the aesthetic beliefs of that period have been taken as important features since there are always interest in beauty and the beautiful. The women gender who are more concerned with looking beautiful have tried innumerable things to look beautiful. Beautiful clothes, jewelry, accessories, make up and cosmetics are the elements that intensify the feminine charm.

Like all the other fine arts that have beauty as their main aim, Divan Literature have paid much attention to beauty and depicted human beauty by

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2010 Bahar (12), 89-126

idealization. In this paper, data related to make up and cosmetics, their features and use from various divan poems of different verses such as *gazel* (ode) and love *mathnawi* is reviewed.

Key words: Divan poetry, woman, beauty, beauty products, make up, cosmetics, concretization.

Giriş

Güzellik kavramı ile insan arasında daima varlığı bilinen ilişki, insanın güzel olana karşı hoşlanma ve haz duyguları ile kendini gösteren doğal eğilimidir. Bu nedenle her çağda, o çağın estetik anlayışına uygun olarak güzel olmak, güzel görünmek insanlar için daima önemli olmuştur. Kadın cinsi ise erkeğe göre güzel görünmeye daha çok önem vermiştir. Başka insanların ve özellikle karşı cinsin beğenisini kazanmak isteyen kadın, güzelleşmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Giyim kuşamdaki zarafet, kıyafeti tamamlayan mücevher ve aksesuarlarla çeşitli süs (makyaj) malzemelerinin kullanımı kadın güzelliğine güzellik katan unsurlar olmuştur.

Güzel sanatların esas gayesi olan güzellik, edebiyatta da aynı ölçüde önemlidir. Şair veya yazar daima duygu, düşünce ve hayallerini en güzel şekilde ifade etmek istemiştir. Ancak güzellik, kişiye ve zamana göre değişen bir kavram olduğundan, edebiyat sanatçısının edebî zevki, güzellik anlayışı ve sanat gücünün yanı sıra dönemin güzellik anlayışı bu gayenin gerçekleşmesinde önemli olmuştur.

İdealist bir edebiyat olan divan edebiyatında, insan güzelliği de idealize edilerek anlatılmıştır. Değişmeyen ve dışına çıkılamayan belirli estetik kurallara bağlı olan bu edebî gelenekte, insan güzelliği bütün ayrıntılarıyla ve en güzel şekilde sevgili tipi ile anlatılır. Cinsiyeti önemli olmaksızın sevgiliye atfedilen bu güzelliğin, daha çok kadına özgü özelliklerle tasvir edildiği görülür.

Dolayısıyla teşbih, istiare ve mecaz gibi edebî sanatlar, şairin böyle bir güzeli tasvir ederken sıkça başvurduğu hazır araçlar olmuştur.

Dış görünüş bakımından mükemmel güzelliği ile tek ve değişmez bir tip olan sevgilinin, divan edebiyatının tek taraflı aşk anlayışına göre seven ve aşkın ızdırabını çeken âşığına eziyeti, cefası, nazı, kahredici ilgisizliği ve vefasızlığı ise hâkim ve değişmez moral vasıflarıdır (Akün, 1994, s. 415). Bu vasıflarıyla âşığını kahreden sevgili, süslenerek mükemmel güzelliğine kattığı güzellikle, son derece baştan çıkarıcı bir görünüşe kavuşur ve âşığın ızdırabı büsbütün artar. Şair Gubari (öl. 1574-75)'nin "Aşkın gözü daima güzelliğe bakar, aşkın süsü daima güzelliktedir. Güzellik ne kadar güçlü (fazla) olursa aşk hâli (de o kadar) artar. Ey sevgili! Güzelin güzelliği arttıkça, âşığın aşkını artırır" dediği şu beyitleri, güzelliğin aşktaki önemini anlatması bakımından dikkate değerdir:

Hüsne bakar hemîşe c'ayn-ı c'aşk
 Hüsni iledür hemîşe zeyn-i c'aşk
 Ne kadar olsa hüsni kuvvetde
 Hâlet-i c'aşk olur meziyyetde
 Artduğınca cemâl ü hüsni nigâr
 c'Âşıkun c'aşkın arturur ey yâr (Aktaş, 2006, s. 173).

Kadın güzelliğinin özellikle aşkın başlangıcında en önemli etken olduğunu aşk mesnevilerinde açık bir şekilde görmek mümkündür. Söz konusu mesnevilerde erkek kahramanlar genellikle kadın kahramanların ya resmini görerek ya da bir başkasından güzelliklerinin övgüsünü duyarak âşık olurlar. Dolayısıyla bu eserlerde kadın kahramanlar gerek giyim kuşamları, mücevher ve aksesuarları gerekse makyaj ve kozmetik malzemeleri kullanmak suretiyle süslenmeye önem veren, güzellikleri ile göz kamaştıran kişiler olarak anlatılırlar.

Fransızca "maquillage" kelimesinden Türkçeye geçmiş olan "makyaj" terimi, yüzü güzelleştirmek için kaş, göz, kirpikler, yanak ve dudaklara çeşitli

maddeler sürülerek yapılan işlemin adıdır (*Türkçe Sözlük*, 2005, s. 1334). Eskiden makyaja “yüz yazmak” denilmiştir. Reşat Ekrem Koçu “yüz yazmak” hakkında şu bilgileri veriyor: “Eski Türk kadınının süslenmesinde allıklı, aklıklı, rastıklı, sürmesi, yapma lâden benli yüz makyajı karşılığı kullanılmış bir deyimdir. Hünerli, zevkli kızlar, kadınlar yüzlerini kendileri yazarlardı. Ham elliler ise, bu işte bilgisi kabul edilmiş kadınlara başvururlardı (1967, s. 248). Türkçede “yüz yazmacısı” olarak adlandırılan bu kadınlara Arapçada “mâşîta” veya “meşşâta” denir.

Makyaj için kullanılan maddeler zamana göre çeşitlilik göstermiştir. Günümüzde modern kimyanın ürünleri olan fondöten, pudra, allık, rimel, far ve ruj gibi maddelerin yerine eskiden kimyasal işlem görmemiş, doğal yollarla çeşitli bitki ve madenlerden elde edilen maddeler kullanılmıştır. Eskiden kadınların kullandıkları makyaj (süs) malzemeleri genel olarak kına (hınâ, hınnâ, hizâb, nigâr), rastık (vesme), sürme (kuhl, tûtiyâ), çivit (nîl), allık (gûlgüne, gâze, sürhî, kızılca, düzgün), üstübeç (sefidâ, sefidâc isfidâc, sefidâb), altın suyu (zer-âb, âb-ı zer), altın varak (zerek), yapma (suni) ben (hâl-i ârizî) gibi maddelerdir. Bu maddelerden “hınnâ, vesme, surhî, sefidâb, sürme, zerek ve hâl-i ârizî”den oluşan yedi tanesine genel olarak Farsçada “her-heft” denilmektedir (Mu’în, 1364, s. 5130). *Burhân-ı Kâtı*’da, yedinci madde ile ilgili olarak ihtilaf bulunduğu işaret edilerek “hâl-i ârizî” yerine kimilerinin “gâliye” yi tercih ettikleri bildiriliyor (Mütercim Âsım, 2000, s. 344). Nitekim bu yedinci madde *Ferheng-i Şu’ûrî*’de “gâliye” (Şu’ûrî Hasan, s. 425a-b) iken *Gencine-i Güftar*’da (Şükûn, 1984, s. 1985) ve *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*’te (Devellioğlu, 1993, s. 358) “misk” olarak geçer.

Eski zaman kadınlarının, makyaj malzemelerinin yanı sıra güzel kokulu maddeler de kullandıkları görülür. Günümüzde kullanılan parfümün yerini tutan bu maddeler ise müşg (misk), anber, nâfe, gâliye ve gül suyu gibi maddelerdir.

Aşağıda divan şiirinin başta kadın, aşk ve güzelliğin en çok konu edildiği gazeller ve aşk mesnevileri olmak üzere farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerinde geçen, kadınların makyaj ve kozmetik malzemeleri ile ilgili örneklerle, bu malzemelerin özellikleri, hangi amaçlarla ve ne şekilde kullanıldıklarına ilişkin bilgilere yer verilecektir.

1. Kına [Hınâ (Hinnâ), Hizâb, Nigâr]

Arapçada “hınâ” ve “hinnâ” biçimlerinde kullanılan ve Türkçede “kına” olarak bilinen bu madde, kına ağacının yapraklarının tozundan yapılmış siyahımsı kırmızı renkli bir boyadır (Şemseddin Sami, 1317, s. 560; Hüseyin Remzi, 1305, s. 466).

Eski Türk süslemesinde çok önemli bir yere sahip olan kına, kadın ve kızlar tarafından el, ayak ve saçlarını boyamakta kullanılmıştır. Bu boyama işlemine de “kına yakmak” denmiştir. Reşat Ekrem Koçu kınanın kullanımı ile ilgili şu bilgileri veriyor:

Bir macun hâline getirilen kına boyası akşam yemeğinden sonra avuca konulur ve parmaklar yumularak yumruk olmuş eller bezle sarılıp bağlanırdı. Ertesi sabah açılıp yıkandığında avuçlar ve parmaklar bir aydan fazla devam edecek, tırnaklar da uzayıp kesildikçe kaybolacak şekilde kırmızıya boyanmış olurdu. Düğünlerde gelin kızın el ve ayaklarına muhakkak kına yakılır ve gece sabaha kadar devam eden sazlı sözlü oyunla eğlenceye ‘kına gecesi’ denilirdi (1967, s. 157).

Arapça “hizâb” kelimesi ise genel olarak “boya” demektir (Mütercim Ahmed Asım, 1305, s. 121; Şemseddin Sami, 1317, s. 583). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*’de ise boya anlamının yanı sıra “kına” anlamı da görülüyor (Devellioğlu, 1993, s. 374). Buna göre “hizâb”ın, kaşa sürüldüğünde rastık (vesme), ele veya ayağa sürüldüğünde ise kına anlamına gelen bir kelime olduğu anlaşılıyor. Arpaeminizade Sami (öl. 1734) ve Keçecizade İzzet Molla (öl. 1829)’nın aşağıdaki beyitleri “hizâb”ın kına anlamında kullanımına örnektir.

Sami söz konusu beyitte, şarap ile kınanın renk ilişkisi nedeniyle “Yârim her ne zaman şarap içse, bir yudumunu sanki arzu gelinimin (geline benzeyen arzumun) ayağını kınalamak için (kadehte) bırakır.” demektedir. Dolayısıyla, sevgilinin şarabının son yudumunu, şairin geline benzettiği arzusunun ayağına kına olması için dökmek üzere kadehte bıraktığı anlaşılmaktadır. Çünkü eskiden meyhane müdavimleri arasında, içilen şarabın son yudumunu (cür’a) yere dökmek bir âdetmiş. (Bu konuda bilgi için bk. Onay, 1993, ss. 95-96):

Baқыyye cür^ca қор yārüm ne dem nüş-ı şarāb eyler

Ayağına ^carūs-ı şevkumuñ güyā *hizāb* eyler (Kutlar, 2004a, s. 480).

İzzet Molla ise, sevgilinin kınalı elini, onun ayrılığından gönlü hasta düşmüş âşğının göğsüne koymamasını, koyarsa kınanın rengiyle hasta âşğın ateşinin yükseleceğini söyler. Buna göre beyitte sevgilinin kınalı elleriyle âşğa dokunuşunun, onun gönlündeki aşk ateşini büsbütün artıracığı, dolayısıyla sevgilinin kınalı ellerinin güzelliği ve etkileyiciliği vurgulanmaktadır. Burada “reng” kelimesi “hile, oyun” anlamını da çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılmıştır:

Қоymа destüñ sîne-i dil-ҳaste-i hicrānuña

Āteşi efzūn olur reng-i *hizābu*ñdan senüñ (Şahin, 2004, s. 472).

Farsça “nigâr” kelimesi de “Sevgilinin (güzelin) el ve ayaklarına kına ile yapılan şekil” (Mu’în, 1364, s. 4803) anlamındadır. Abdülbaki Gölpınarlı *Hafiz Divanı* tercümesinde “Nigâr, hem güzel manasına gelir, hem de parmaklara konan kına manasına gelir. Bu bakımdan şairler, daima bu kelimenin iki manasıyla bir sanat yaparlar.” (Şirazi, 1992, s. 704) diyor. Hamdullah Hamdi (öl. 1503)’nin *Yusuf u Züleyha* mesnevisinde Züleyha’nın kınalı ellerinin tasvir edildiği şu beytin ilk mısra’ında “kına” ikinci mısra’ında “sevgili” anlamlarında olmak üzere “nigâr” kelimesinin cinaslı kullanımı buna örnektir:

Keffi levhine itdi naqş-ı *nigār*

Tā bu naqş ile el vire o *nigār* (Öztürk, 2001, s. 135).

Fuzuli (öl. 1556)'nin bir müseddesinden alınan ve sevgilinin sümbül gibi siyah ve etrafa misk kokusu yayan saçlarını güle benzeyen yanakları üzerine döktüğü, nazik ve güzel ayağına gül yaprağı gibi kına yaktığından söz ettiği aşağıdaki dizelerde de “nigâr” kelimesinin kına anlamına geldiği görülmektedir:

Tökmiş gül üzre sümbül-i gîsû-yı müşg-bār

Yağmış laţif ayağına gül-berg tek *nigār* (Akyüz vd., 1958, s. 444).

Revani (öl. 1524)'nin “Bayram güzelleri (bayram yerlerinde gezintiye çıkan güzeller) bayramda hile ile her âşığın gönlünü almak için ellerine kına yakmışlar” dediği şu beytinde, hem güzellerin bayramlarda kına yakma âdetinden hem de onların kınalı ellerinin âşıkları aşka düşürecek kadar güzel oluşundan söz edilmektedir:

°İdde her °aşıkun almağa gönlin āl ile

Ellerin *hinnā* ile naqş eylemiş hūbān-ı °İd (Avşar, tarihsiz, s. 129).

Şairler kına ile kan arasındaki renk benzerliğinden dolayı güzellerin âşıkların kanını kına olarak kullandıkları hayalini şiirlerinde sık sık dile getirmişlerdir. Mesihî'nin aşağıdaki beyti buna örnektir.

Beyitte bir genç kıza (bakireye) benzetilen kasidenin güzelliğine şaşırılmamak gerektiği, çünkü ellerinin ciğer kanı ile kınalandığı belirtilmektedir. Yani şair, kasidesini daha önce söylenmemiş hayallerle yazdığı için el değmemiş (bakire) bir kıza; yürekten gelen samimi duygularını söyleyiş güzelliği içinde anlattığı için de elleri ciğer kanıyla kınalanmış genç kıza benzeterek övmüştür:

Rengīn görünse bîkr-i kaşidem °aceb mi kim

Hūn-ı cigerle eylemişem ellerin *hızāb* (Mengi, 1995, s. 41).

Aşağıdaki beyit Gelibolulu Sun’i (öl. 1534-35)’nin *Divan*’ında mesnevi nazım biçimiyle yazılmış ve gelin gibi hayal edilen mumun süslenişinin anlatıldığı şiirden alınmıştır. Burada güzel mumun gelin olduğu ve kına gecesinde ayağına kına yakıldığı anlatılmaktadır:

°Arūs oldı bu gice şem°-i ra°nā

Anuñ’çün yaqdılar pāyına *hinnā* (Yakar, 2002, s. 434).

Arpaeminizade Sami’nin, bir kasidesi (temmûziyye)nde yer alan aşağıdaki beyitlerde “Temmuz sıcağını vafetmenin güzelliğinin, beğenilen (seçkin) şairlik maşitasının arzusu olduğu o zaman, (vasfedilen temmuz sıcağı), hayal bakiresinin (bakire bir kız gibi el değmemiş hayallerinin) kıvrıcık saçlarına etki edip onları alev rengi gibi kendi kendine kınaladı.” denmektedir. Yani şair, temmuz sıcağını anlatmanın, genç kıza benzettiği hayalinin saçlarına bile etki ederek, onun alev rengi gibi kendi kendine kınalanmasını sağladığını anlatmaktadır:

O dem ki zîbiş-i taḥrîr-i vaşfi temmūzuñ

Murād-ı māşîṭa-i ṭab°-ı müsteṭāb oldı

İdüp külāle-i dūşîze-i ḥayāle eşer

Çü reng-i sürḥ-i °alev ḥ°od-be-ḥ°od *hızāb* oldı (Kutlar, 2004a, s. 129).

2. Rastık (Vesme)

Türkçedeki “rastık” kelimesinin Arapça karşılığı olan “vesme”, kadınların kaşlarına sürdükleri siyah boyaya denir (Şemseddin Sami, 1317, s. 1492; Koçu, 1967, s. 196; Pakalın, 1993, s. 13). Farsça sözlüklerden *Burhân-ı Kâti*’da vesme ile ilgili olarak şu bilgiler veriliyor:

Bir nebattır. Karılar kaynatıp usaresi ile ebruların hizab ederler. Bu nebat ketem dedikleridir ki mersin varakına şebih, semeri fülful kadar ve ba’de’l-kemâl siyah olur. Bazılar ‘vesme varaku’n-nîl yani çivit otudur’ dedi. Bazılar indinde hınâ-yı siyahtır ki hınâ-yı mecnûn veya hınâ-yı şugâl dahi derler. (...) Bir kavilde rastık taşdır (Mütercim Âsım, 2000, s. 809).

Burhan-ı Kâti'de bitkisel ve madenî kökenli olduğu bildirilen vesmenin diğer sözlüklerde (Şemseddin Sami, 1317, ss. 654-655; Koçu, 1967, s. 196; Pakalın, 1993, s. 13) yalnızca rastık taşı denilen “antimon” elementinden elde edildiği bildirilmektedir.

Türkçedeki yaygın söyleyişe göre “rastık” olarak bilinen kelimenin aslı Farsça “râsuht”tur. *Burhân-ı Kâti*'in “râsuht” maddesinde ise şu bilgiler veriliyor:

Rastık taşına denir ki muharrak [yanmış] bakırdan yaparlar. Sıfatı budur ki bakırı gayette ince sahifeler düzüp bir çömlek içre dizdikten sonra öşrü kadar kükürtle tuz mecmu'undan sahifelerin üzerine ve arasına serpip çömleği ağzının muhkem bend ve külhanda bir hafta terk eyleyeller ta ki cümlesi muhterik ola. Efdali Mısrî nevidir (Mütercim Âsım, 2000, s. 618).

Vesmenin kullanımına ilişkin olarak tespit edilen örnek beyitlerden aşağıdaki Fuzuli, Behiştî ve İzzet Molla'nın beyitlerinde, vesme ile boyanmış kara kaşlı güzellerin kaşlarının çekiciliği anlatılmıştır.

Fuzuli, sevgiliye “Harami (haydut, eşkıya) kaşların vesme ile kılık değiştirip hile yolunu tutarak gönül yağmalarlar.” diye sesleniyor. Çünkü sevgilinin vesme ile daha da güzelleşen kaşları, kılık değiştirerek yol kesen, hırsızlık yapan haramiler gibi şairin gönlünü çalmışlardır.

Құлup тағыр-і шүрет *vesmeden* yağмā құлурлар дил

Ҳарāmī қаşларуñ рeсм ü reh-і нїреng тұтмıшлар (Akyüz vd., 1958, s. 193).

Behiştî (öl. 1571-72)'nin “Bayram hilali eğer senin yolunun tozunu vesme diye kaşlarına sürmemiş olsaydı, insanlar onu görmeye o kadar hevesli olmazlardı.” dediği aşağıdaki beyitte ise sevgilinin ayağının tozu vesmeye benzetilirken, hilal de o vesmeyi kaşına çeken güzele benzetilmiştir. Burada hilâlin kaşlarının cazibesi sevgilinin ayağının tozunu vesme olarak sürmüş olmasına bağlanarak sevgilinin üstünlüğü vurgulanmaktadır. Öte yandan, eskiden bir ay boyunca oruç tutan insanlar bayramı büyük bir özlemle

bekledikleri için bayramın yaklaştığı günlerde ufukta hilali gözlerlermiş. Çünkü ufukta hilalin görülmesi ile ramazan ayı son bulurmuş (Onay, 1993, s. 340). Şair burada bu geleneğe de telmihte bulunmuştur:

Cihān halkı hilāl-i ʿīde şöyle māʿil olmazdı

Eger ebrūsına hāk-i rehūnden itmese *vesme* (Aydemir, 2000, s. 486).

İzzet Molla'nın II. Mahmud övgüsünde yazdığı bir kasideden alınan aşağıdaki beyitte, düşmanların padişahın kılıcı üzerindeki siyah dalgayı, güzelin kaşları üzerindeki vesme sanarak âşık olup can verdikleri söyleniyor. Burada, kılıçtan geçerek ölen düşman askerlerinin ölümü, kaşları vesmeli bir güzele benzetilen kılıcın cazibesıyla âşık olup ölmek biçiminde güzel bir nedene bağlanarak hüsn-i ta'lil sanatıyla anlatılmıştır:

O olup şemşirine ʿāşık nice cān virmesün aʿdā

Şanur kim vesmedür mevc-i siyāhı ebruvān üzre (Şahin, 2004, s. 38).

Şairler güzellerin kaşlarını yaya benzettiklerinde vesmeyi de toza benzetmişlerdir. Bu türlü örneklerde “toz” kelimesi “çok küçük parçacıklara bölünmüş olan herhangi bir madde (*Türkçe Sözlük*, 2005, 1999)” ve “yayın kabzası üzerine kaplanan kayın ağacı kabuğu ve kirişi (*Yeni Tarama Sözlüğü*, 1983, 211)” olmak üzere iki anlama da gelecek şekilde kullanılmıştır.

Fuzuli, bir muhammesinde yer alan aşağıdaki dizelerde “Vesmeli kaşın, kabzası yeşil renkli kayın ağacı ile kaplanmış yay, etkili ve yan bakışın ok(tur). Fuzuli hemen senin o etkili yan bakışına ve kaşına yönelir.” diyerek, sevgilinin kabzası koyu yeşil renkli kayın ağacı ile kaplanmış yaya benzeyen vesmeli kaşları ve oka benzeyen bir anlık etkili ve yan bakışı ile ölmek için o kaşlara ve bakışa doğru yöneldiğini söylüyor:

Vesmeli kaşuñ yaşıl tozlı kemān gamzeñ hadeng

Ġamze vü kaşuñğa meyl eyler Fuzūli bî-direng (Akyüz vd., 1958, s. 454).

Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf u Züleyha* mesnevisinde yer alan aşağıdaki beyitte ise “müştîn toz” ibaresi geçmektedir. Bu ibare hem müştî tozu veya müştî gibi siyah renkli toz, hem de yayın kabzası üzerine kaplanan siyah renkli kaplama anlamına gelmektedir:

Geldi meşşâlar Züleyhâ'ya

Müştîden toz itdiler yaya (Öztürk, 2001, s. 171).

Vesme ile ilgili olarak Cinani (öl. 1595) *Divan*'ında “vesmeyi” redifli bir gazel bulunmaktadır. Bu gazel redifi dolayısıyla vesme ile ilgili anlam, kavram, düşünce ve benzetmeleri içerdiği için yek-âhenk bir gazeldir. Vesme hakkında buraya kadar verilen bilgi ve örneklerde görülmedik biçimde, söz konusu gazelin her beytinde sevgilinin, kaşlarına kırmızı vesme sürdüğünden söz edilmektedir. Dolayısıyla kırmızıya boyanmış (kırmızı vesme sürülmüş) kaşlar kan, kına, şafak gibi kırmızı renkli unsurlara benzetilerek tasvir edilmiştir. Kaynaklarda vesmenin siyah renk dışında kırmızı renkli olduğuna ilişkin bir bilgiye rastlanmamasına karşılık, bu şiirde bütünüyle vesmenin kırmızı renginden söz ediliyor olması, ya “vesme”nin “boya” anlamında kullanılmış olduğunu ya da tasviri yapılan sevgilinin kaşlarının doğal olarak kızıl renkli olduğunu düşündürmektedir. Gazel şöyledir:

Sürh iderse n'ola ebrûsına cânân vesmeyi

Hün-ı  aşıkdan ya ar Őimdi nigârân vesmeyi

Bu ilk beyitte, güzeller Őimdi vesmeyi âşık kanından yaktığı (âşık kanını vesme olarak kaşlarına sürdükleri) için sevgilinin de kaşına kırmızı vesme (âşığının kanını) sürmesine Őaşılmaması gerektiği söylenmektedir. Yani güzellerin âşıkların kanını kına gibi vesme olarak kaşlarına sürmeleri âdet hâline geldiği için, sevgilinin de vesmesini kırmızı yaptığı (âşığının kanını vesme diye kaşlarına sürdüğü) anlatılmaktadır.

Anı sürh a lar gören ebrûsı ammâ reng alır

Ol muḥannā dest ile yaḫduḫca her ān vesmeyi

Bu beyitte ise “Onu (sevgilinin kırmızıya boyanmış kaşlarını) gören kırmızı sanır. Ancak (sevgili) vesmeyi her an kınalı elleriyle sürdürdüğü için kaşları (ellerinin kınasından) renk alır (o nedenle kırmızı görünür)” deniyor.

Muşhaf-ı ruḫsārına ser-sürelerdür sürḫ ile

Vechi var sürḫ eylese ol şāh-ı ḫübān vesmeyi

Üçüncü beyitte de güzellerin şahı olan sevgilinin yüzü Kur’ân-ı Kerim’e benzetilerek, kırmızı mürekkeple yazılmış sure başlıkları gibi kaşlarına kırmızı vesme sürmesinin uygun olacağı (yakışacağı) belirtilmektedir.

Her biri ḫanlar döker şemşir-i ḫün-ālūddur

Şanma kim sürḫ eyledi ol çeşmi fettān vesmeyi

Dördüncü beyitte, gözleri fettan (bakışlarının etkileyiciliği ile kargaşa çıkararak) sevgilinin, kaşlarına kırmızı vesme sürdürdüğünü sanmamak gerektiği, (onun iki kaşının) her birinin kanlar döken (öldüren), kana bulanmış kılıçlar olduğu söylenmektedir. Burada da kırmızıya boyanmış kaşlar kanlı kılıçlara benzetilmiştir.

Yā meh-i nevdür ki olmışdur şafaḫdan āşikār

Sürḫ ider ḫann eylemeñ ol māh-ı tābān vesmeyi

Beşinci beyitte “(Yüzü) parlak aya benzeyen sevgilinin kırmızı vesme sürdürdüğünü sanmayın. Olsa olsa şafak vakti gökte hilal görünmüştür.” denilerek sevgilinin kırmızı vesme sürdürdüğü kaşları şafağın kızılığında görünen hilale benzetilmiştir.

Tiğ-ı sürḫıdur ol ebrūlar Cinānī Ḫāsım’uñ

Eyle ḫünīdür yaḫar ḫanıyla her ān vesmeyi (Okuyucu, 1994, s. 600).

Son beyitte ise, sevgilinin kırmızıya boyanmış kaşları, her an kanıyla vesme süren, Kâsım'ın kanlı (kan dökmeye meyilli, zalim, katil) kılıcına benzetilmiştir.

3. Sürme (Kuhl, Tûtiyâ)

Sürme Türkçeden Farsça'ya geçmiş bir kelime olup Arapça karşılığı “kuhl ve tûtiyâ”dır. Kadınların süs amacıyla göz kenarlarına sürdükleri sürme, siyah veya lacivert renkli toz bir maddedir (Şemseddin Sami, 1317, ss. 719-1151; Mütercim Âsım, 2000, s. 699; Şükûn, 1984, s. 1194; Koçu, 1967, s. 211; Onay, 1993, ss. 381-382). Kaynaklarda “sürme”nin aynı zamanda Isfahan'da bir köyün adı olduğu ve en iyi sürmenin burada elde edildiği bildirilmektedir (Mütercim Âsım, 2000, s. 699; Şükûn, 1984, s. 1194; Koçu, 1967, s. 211; Onay, 1993, s. 381).

Sürmenin kadınlar tarafından göz kenarlarının yanı sıra, kimi kaynaklarda kirpiklere ve kaşa da sürüldüğünden söz ediliyor (Şemseddin Sami, 1317, s. 719; Koçu, 1967, s. 211). Sürme kabı (sürmedan) içinde ezilerek yapışkan bir hâle getirilen sürmenin mil (ince ve uzun çubuk şeklinde alet) yardımıyla gözler yumularak kirpiklere sürüldüğü bildirilmektedir (Koçu, 1967, s. 211).

Sürmenin kadın süs malzemelerinden biri olmak dışında, görüş gücünü artırıcı bir ilaç özelliği taşıdığı ve yendiği takdirde ses kısılmasına veya yiyeceğin hiç konuşamamasına neden olduğuna dair bilgiler de vardır. Sürme Fars ve divan şiirinde bu özellikleri ile de yer almıştır. (Bk. Gürer, 1997, ss. 119-126).

Burada kadınların sürmeyi süslenme amacıyla gözlerine sürdüklerini gösteren örnekler yer verilmiştir.

Zati (öl. 1546)'nin “Geceler boyunca sabaha kadar gökteki meleklerin gözüne sürme yerine siyah duman çekelim.” dediği aşağıdaki beyitte ise, aşk

derdiyle sabaha kadar âh eden âşıkların âhının göğe yükselen dumanı sürmeye benzetilmiştir:

Giceler şubha degin gökde melâ²ik gözine

Yine *sürme* yirine düd-ı siyâhı çekelüm (Tarlan, 1970, s. 403).

Azmizade Haleti (öl.1631), sevgilinin, gözlerine kuyruklu (göz kenarından biraz daha uzatılarak çekilmiş) sürmeler çekerek ortaya çıktığında, gözlerinin doğan gibi avını aramaya başladığını söyleyerek sürmeli gözlerin çekiciliğini, gönül alıcılığını anlatmak istemiştir:

Ꞑuyruklu *sürmelerle* eger cilve kılsa yâr

Başlar şikâra gözleri mânend-i şâh-bâz (Kaya, 2003, s. 191).

Haleti şu beyitte ise (güzelliği ile) ayartıcı, baştan çıkarıcı güzelin, aşk derdiyle ağlayıp inleyen, gönlü yanmış âşıkların küllerini gözlerine sürme diye çektiği için, sürmesinin mavi renkli olduğunu söylüyor. Şair burada sevgilinin lacivert renkli sürmesini, aşk ateşiyle yanmış âşıkların külüne benzetmiştir:

Kebüd olsa ^caceb mi *sürmesi* ol şüh-ı fettânuñ

Gözine kuhl ider hâkisterin ^cuşşâk-ı nâlânuñ (Kaya, 2003, s. 344).

Şeyhülislam Es'ad (öl. 1753), sevgilinin nazlı bakışının keskin kılıcını (kılıç gibi keskin, etkileyici nazlı bakışını) bileyerek daha da keskinleştirmesine gerek olmadığını ve o etkileyici bakışlarla âşğın gönlünde yakıcı bir etki yaratan gözlerine bir de sürme çekmemesini söylüyor. Çünkü bir de sürme çekerse o bakışlar âşığı mahvedecektir:

Ne hâcet zağ virmek tîğ-i tîz-i gamze-i nâza

Aman ol çeşm-i süzişüñe zâlim *sürmeler* çekme (Doğan, 1997, s. 288).

4. Çivit (Nîl)

“Nîl” Farsça bir kelime olup, Türkçede “çivit” ve “çivit otu”nun karşılığıdır. “Çivit” Hint’te ve Yemen’de yetişen bir bitkiden elde edilen koyu

mavi renkli bir boyadır (Şemseddin Sami, 1317, s. 533; Mütercim Âsım, 2000, s. 562; Şükûn, 1984, s. 1939). *Lugat-i Remzî*'de yaprağına vesme denilen ve saç ve sakal boyamakta kullanılan bir tür ota da nîl denildiği belirtiliyor (Hüseyin Remzî, 1305, s. 917). *Burhân-ı Kâti*'de da *Lugat-i Remzî*'de olduğu gibi, bazılarınca nil yaprağına yani çivit otuna vesme denildiği bildirilmiştir (Mütercim Âsım, 2000, s. 809). Yanmış üzerlik tohumuna da nil (çivit) denildiği bildirilen sözlüklerde, bunun nazar değmesinden korumak amacıyla çocukların kulağı tozuna (kulak arkasındaki çukur yer) ve alınlarına çekildiğinden söz ediliyor (Mütercim Âsım, 2000, s. 562; Şükûn, 1984, s. 1940). Nitekim Şeyhi'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisinden alınan aşağıdaki beyitte de çividin nazardan korunmak için yüze çekildiği açıkça ifade ediliyor:

Çividi kim yüz ayına çekerler

Nazar jenginden eylerler hâzerler (Timurtaş, 1963, s. 64).

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinden tespit edilen aşağıdaki beyitlerde, kadınların nili, süslenirken bir çizgi şeklinde çekmek suretiyle güzel yüzlerini nazardan korumak için kullandıkları anlaşılıyor. Burada yine nazardan korunmak için kullanılan nazar boncuğu ile nilin renk benzerliğini de belirtmek gerekir.

Hamdullah Hamdi, Züleyha'nın Yusuf ile gizli buluşması öncesinde süslenirken, kötü gözlerden korunmak amacıyla yüzüne nilden bir çizgi çekişini şöyle anlatmıştır:

Māha hâṭ çekdi nîlden çün mîl
Hüsn-i Mıṣr'dan 'imâret itdi o Nîl

Çekdügi hâṭ-ı nîl ol māha
Tā ki mîl ola çeşm-i bed-ḥāha

Ya görüp çeşmin oldı māşıta mest
Sürme mîlin düşürdi ditredi dest (Öztürk, 2001, s. 134).

Hamidizade Celili'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisinde Şirin Ferhad'ın ölümüne yas tutarken yüzündeki nil ile çekilmiş çizgi, gözyaşları ile nilin karışması sonucu gözünden Nil ırmağının akmasına benzetilmiştir:

Degül ruhsâresinde haţţ-ı nîl

Gözi yaşı aķıtımış cüy-ı Nil'i (Kazan, 1997, s. 231).

Taranan divanlar arasında, güzellerin nazardan korunmak amacıyla yüzlerine nil çekme geleneği ile ilgili örneğe yalnızca Tacizade Cafer Celebi'nin *Divan*'ında rastlanmıştır. Şairin bir gazelinde geçen aşağıdaki beyitte, bir güzele benzetilen bahçenin güzelliğine nergisin nazarı değmemesi için, menekşenin bahçenin yüzüne nil çektiği anlatılıyor. Burada baharda sıra sıra rengârenk çiçeklerle bezenerek son derece güzel bir görünüme kavuşan bahçedeki menekşelerin oluşturduğu sıra, koyu mavi (lacivert) renginden dolayı bahçenin yüzüne çekilmiş nile benzetilmiştir. Divan şiirinde sıklıkla güzel gözün benzetmeliği durumunda olan nergis ise bakışlarıyla nazarı değen bir insan olarak hayal edilmiştir:

Çekdi gird-i ruĥ-ı bustâna benefşe yine nîl

Tâ eşer eylemeye nergisüñ aña nazarı (Erünsal, 1983, s. 442).

Nilin kadınların süs amacıyla yüzlerine sonradan yapıştırdıkları yapma ben yapımında da kullanıldığına ilişkin örneğe “Yapma Ben (Hâl-i Ârızî)” başlığı altında yer verilmiştir.

5. Allık (Gül-güne, Gâze, Sürhî, Kızılca)

Farsçada “gül-güne”, “gâze” ve “sürhî” olarak geçen kelimeler Türkçede kadınların süslenmek amacıyla yüzlerine sürdükleri düzgünlerden “allık” veya “kızılca”nın karşılığıdır. “Düzgün” ise eski usul makyajda kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz ve kırmızı boyaaların genel adıdır. Düzgünün beyaz renkli olanına “aklık (sefidâb, sefidâc, isfidâc, üstübeç)”, kırmızı renkli olanına “allık (gül-güne, gâze, sürhî, kızılca)” denir (Koçu, 1967, s. 98).

R. Ekrem Koçu, allığın nasıl yapıldığı ve kadınlar tarafından nasıl kullanıldığı hakkında şu bilgileri vermiştir:

Eski toplum hayatımızda allık yanak ve dudak üstünde yalnızca kadınlar tarafından kullanılmıştır. (...) Kadın makyajında allık olarak herhangi bir kırmızı boya kullanılmıştır ve attarlar tarafından ‘Gaz Boyaması’ adı ile satılmıştır. Gaz denilen incecik tülbendler kırmızı boyaya batırılır ve boya o tülbend üstünde toplanıp kurur idi. Boyanacak hanımlar yanaklarını gül suyu ile hafifçe ıslatırlar ve sonra küçük bir parça gaz boyamasını cild üzerinde gezdirerek yüzün gereken yerlerini allandırırıldardı. Dudak boyamak için de dudağı dil ile ıslatıp üstüne gaz boyamasını sürmek kâfi gelirdi (Koçu, 1967, s. 12).

Bu bilgilerden eski kadınların allığı bugünkü makyaj malzemelerinden hem allık hem ruj yerine kullandıkları anlaşılıyor. S. Haim tarafından hazırlanan *The One Volume Persian English Dictionary* adlı sözlükte “sürhî” kelimesinin hem allık (İng. redness), hem ruj (İng. rouge) anlamına geldiği belirtilmektedir (1975, s. 448). Bu kelimeye *Turkish and English Lexicon*’da ise yalnızca allık (İng. redness) anlamı verilmiştir (Redhouse, 1992, s. 1051). Bu sözlükler dışında, bilinen belli başlı Farsça-Farsça, Farsça-Türkçe, Farsça-İngilizce ve Türkçe sözlüklerde “sürhî” kelimesinin allık veya ruj anlamına rastlanamamıştır.

Divan ve mesnevilerden tespit edilen örneklerde, allığın kadınlar tarafından yalnızca yüze sürülen bir makyaj malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Tacizade Cafer Çelebi’nin bir terci-bendinden alınan aşağıdaki mısralarında, bahçenin gönül aldatan (cazibeli, alımlı) yanağının, sevgilinin yüzünün güzelliği gibi gül allığı ile güzelleştiği söyleniyor. Burada bahçe, sevgilinin güzelliğine imrenen bir güzel olarak kişileştirilirken (teşhis), bahçedeki güller de allığa benzetilmiştir:

Cânân cemâli gibi ruḥ-ı dil-firîb-i bâğ

Gül-güne-i gül ile bulur behcet ü bahâ (Erünsal, 1983, s. 8).

İzzet Molla, sevgilinin al yanağına bir de allık sürdüğü gün ortalıkta kızılca kıyamet koptuğunu (kavga gürültü, kargaşa çıktığını) söylerken “kızılca kıyamet kopmak” deyimindeki “kızılca” kelimesinin “allık” anlamı dolayısıyla bu kelimeyi tevriyeli biçimde kullanmıştır:

Elbette bir kızılca kıyâmet kıpar bugün
Ruhsâr-ı ala kim didi ol şûha *gâze* çek (Şahin, 2004, s. 472).

Hamdullah Hamdi Züleyha'nın aslında süse ihtiyacı olmadığını fakat yüzüne sürdüğü kızılca (allık) ve üstübeç (aklık) ile güzelliğinin bir kat daha arttığını şöyle ifade ediyor:

Yoğ idi zeyne ihtiyâcı anuñ
Arttı andan velî revâcı anuñ
Güle virdi *kızılca* rengi revâc
Nür artırdı nûra isfîdâc (Öztürk, 2001, s. 134).

Arpaeminizade Sami ise, içinde bulunduğu şişenin güzelliğine güzellik katan şarabın her damlasının, düşüncenin yanağına allık olduğunu söyler. Şair burada düşünce (endişe) gibi soyut bir kavramı bir güzel kişiliğinde hayal ederek şarabın her damlasını da onun yüzüne sürdüğü allığa benzetmiştir:

Bâde kim revnağ-fezâ-yı şişedür her kaçresi
Gâze-i ruhsâre-i endîşedür her kaçresi (Kutlar, 2004a, s. 564).

Sami gibi sebk-i Hindî akımının etkisiyle şiirler yazan Şeyh Galib'in aşağıdaki beytinde de bu akımın önemli özelliklerinden biri olan somutlaştırma örnekleri görülmektedir. Şair sürhî-i nâz (naz allığı), kumâş-ı ârzû (arzu kumaşı) ve reng-i istignâ (naz rengi) tamlamalarındaki naz, arzu ve istigna gibi soyut kavramları allık, kumaş ve renk gibi somut kavramlarla bağdaştırarak güzel bir hayal yaratmıştır. Şairin “O gül endamlının (sevgilinin) yanağının yasemin bahçesinde (yasemin bahçesi gibi bembeyaz yanağında) naz allığı, arzu

kumaşında naz rengi midir bilmem” dediği beyitte, sevgilinin güzelliği ve onu arzulayan âşığa karşı sevgilinin nazlı tavırları anlatılmaktadır:

Semenzâr-ı ruḥında *sürḥ*-i nâz ol gül-endâmuñ
 Kumâş-ı ârzûda reng-i istiğnâ mıdur bilmem (Gürer, 1993, s. 497).

Şairler söz konusu süs malzemelerinin çok defa, güzellerin güzelliklerine güzellik kattığını, o güzellik karşısında âşıkların sarsıcı bir etkiye, dayanılmaz bir cazibeye kapıldıklarını anlatmalarına karşılık, kimi zaman da Allah vergisi doğal güzelliğin daha makbul olduğunu dile getirmişlerdir. Bu düşüncenin, allıkla ilgili beyit örneklerinde daha fazla dile getirildiği görülmektedir.

Mesela Şeyhülislam Yahya (öl.1644), dünyada güzelliğin Allah vergisi olması gerektiğini, allık ve gâliye gibi süs malzemeleri ile elde edilen güzelliğin Allah vergisi güzellik ile kıyaslanamayacağını şöyle ifade eder:

Ḥüsn ʿâlemde Ḥudâ-dâd gerekdür Yaḥyâ
 Ne kadar ʿâlem ola gâliye vü *gâze* ile (Kavruk, 2001, s. 340).

Naili, sevgiliye “Hiçbir süs ve boyaya ihtiyacı olmayan (renksiz) doğal güzelliğinle gülleri utandır da senin süsleyici kadının (makyözün) bahçenin yanağına allık sürsün.” diyerek yine onun yanağının doğal pembeliğinin allık sürülmüşçesine güzel olduğunu, süse ihtiyacı olmadığını belirtiyor:

Bî-rengî-i ḥüsnüñle virüp güllere ḥaclet
 Meşşâtañı *gül-güne*-tırâz-ı ruḥ-ı bâğ et (İpekten, 1970, s. 230).

6. Üstübeç (Sefidâc, İsfidâc, Sefidâb, Sefidâ)

Farsçada “sefidâ, sefidâb, sefidâc” biçimlerinde görülen ve “isfidâc” olarak Arapça’ya geçmiş olan kelimenin sözlüklerdeki (Şemseddin Sami, 1317, s. 726; Devellioğlu, 1993, s. 929) karşılığı “üstübeç”tir. Üstübeç ise kurşun boyası (kurşun karbonat) da denilen ve boyacılıkta kullanılan beyaz madenî bir maddedir (*Büyük Türk Sözlüğü*, tarihsiz, s. 1211; *Türkçe Sözlük*, 2005, s. 2065).

Eskiden kadınlar beyaz renkli toz hâlindeki bu maddeyi su ile karıştırarak süs malzemesi olarak yüzlerine sürmekte kullanmışlardır. Düzgünün beyaz renkli olanıdır ve buna “aklık” denir (Koçu, 1967, s. 98). Bu maddenin kullanımı ile ilgili sakıncayı Koçu “...aklıkda üstübeçli bir su kullanıldığı için hem yüzün taravetini tahrib eder, hem de ciltten geçerek dişler üzerinde tesir gösterir, yıllar boyunca her gün düzgünlenmiş kadınların dişleri kapkara olurdu” (1967, s. 99) sözleriyle ifade ediyor. Üstübeç veya aklık olarak bilinen bu maddenin, günümüzde kadınların kullandığı pudra ve fondötenin işlevini gören bir süs malzemesi olduğu anlaşılmaktadır.

Şeyh Galib, baştan çıkarıcı güzelin allık, rastık ve üstübeç sürerek yüzünü beyaz, siyah ve kırmızıya boyadığını söylüyor:

Gül-gün u vesme sürdi *sefidâb* ile ruhın
 Kıldı o fitnekâr sefid ü siyâh u sürh (Gürer, 1993, s. 362).

Naili (öl. 1666)’nin aşağıdaki beyti, Sultan Mehmed Han’ın övgüsünde yazdığı bir kasidenin nesib bölümünde yer almaktadır. Burada Edirne’nin kış mevsimindeki görüntüsü anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu beyitte, Edirne’nin zemininin, gümüş gibi bembeyaz tenli güzellerin terlemiş sineleri gibi sabah üstübeciyle boyandığı (yaldızlandığı, parlatıldığı) söylenmektedir. Yani şair, sabah vakti toprağın üstündeki karların gün ışığıyla beraber ışıldamasını, beyaz tenli güzellerin terli sinelerine benzetmiştir. Çünkü divan şairleri için sevgilinin terli sinesi ve yanakları daima bir cazibe unsuru olmuştur. Şehrin zemininin parlaklığının sebebi sabah (subh) olduğu için de teşbih-i belîğ yoluyla sabah üstübece benzetilmiştir. Buradan üstübecin tene sadece beyazlık değil aynı zamanda ışıltı, parlaklık da verdiği anlaşılıyor:

Bulmuş ıılâ zemîni *sefidâc*-ı şubhdan
 Hoy-kerde levh-i sine-i sîmîn-berân gibi (İpekten, 1970, s. 68).

Revani'nin şu beytinde ise dünya bir yeni geline, rüzgâr da gelin süsleyici kadına benzetilerek, rüzgârın gelin süsleyici kadın gibi, yeni geline benzeyen dünyayı süslemek için- renk benzerliği dolayısıyla- ateşi allık, karı üstübeç yaptığından söz edilmektedir:

Nâri gül-güne kılpup berfi *sefîdâc* itdi bād

Nev-^carūs-ı dehri tezyîn itmege meşşâtavâr (Avşar, tarihsiz, s. 54).

Hamidizade Celili'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisinde Şirin gelin olurken gelin süsleyici kadının Şirin'in yüzüne allık ve üstübeç sürmesi şöyle anlatılıyor:

Virür meşşâta ol gül-çihreye zîb

İder gül-gün u *isfîdâc* tertîb (Kazan, 1997, s. 242).

8. Altın (Altın Varak (Zerrîn Varak), Altın Tel, Altın Suyu)

Altın, kadınlar tarafından çeşitli şekillerde (küpe, kolye, zincir, bilezik, yüzük vs.) takı olarak kullanılmasının yanı sıra yüz makyajında da kullanılmış bir maddedir. Bu başlık altında kadınların altın varak, altın tel ve altın suyu olmak üzere, altını yüz makyajında nasıl kullandıkları üzerinde durulmuştur.

Altın varak (zerrin varak veya zer varak), çeşitli süsleme sanatlarında kullanılan ve ince tirşelerin arasında dövülerek inceltilen altın levhalara denir (Pakalın, 1993, s. 54; Ayan Birol, 1998, s. 541).

Altın varak çeşitli süsleme sanatlarında kullanılan bir madde olmakla birlikte, eskiden kadınların kullandıkları yedi süs malzemesinden (her-heft) biri olarak da bilinir. Farsçada kadınların süslenmek amacıyla yüzlerine yapıştırdıkları bu altın varaklara “zerek” denilmektedir (Mütercim Âsım, 2000, s. 840; Mu'în, 1364, s. 1735; Şükûn, 1984, s. 1070).

Hamidizade Celili'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisindeki şu beyitte, gelin olduğunda Şirin'in yüzüne altın varak yapıştırıldığı belirtilmektedir. Şair

Şirin'in yüzündeki altın varacağı sanki ayın üstüne konmuş yıldızlara benzetmiştir:

Urup *zerrîn varak* ruhsâr-ı âle
İder mâh üstine encüm havâle (Kazan, 1997, s. 242).

Tacizade Cafer Çelebi II. Bayezid'i övdüğü ateş redifli kasidesinin şu beytinde padişaha "Ateş, güzelliğini sana göstermek için dumanını kıvılcımlarla bezeyip şakaklarına altın varaklardan damga yapar." diye sesleniyor:

Saňa °arz itmege hüsünin şererden zeyn idüp düdi
İder aşdâğına *altun varak*lardan şıdâğ¹ âteş (Erünsal, 1983, s. 132).

Emri'nin aşağıdaki beytinde, gelinlerin yüzlerinin tıpkı altın varak gibi altın tellerle süsleniğinden söz edilmektedir. Şair, yeni geline benzettiği düşüncenin, güzel görünmek için yüzünü altın tellerle süslediğini söylüyor. Ancak bu beyit *Divan*'da mukattaât başlığı altında yer almasına karşılık başlı başına bir beyit olduğu için, düşünce gelininin güzel görünmek istediği ve "aňa" zamiriyle anılan kişinin kim olduğu açık değildir:

Nev-°arūs-ı fikr aňa zîbâ görünmek kaçdına
Şa°şa°a şanma yüzün *zer telle* tezyîn eylemiş (Saraç, 2000, s. 338).

Farsçada "zer-âb" kelimesinin Türkçedeki karşılığı olan "altın suyu" sözlüklerde mücellitler ve nakkaşların tezhip için kullandıkları bir madde olarak tarif edilmektedir (Mütercim Âsım, 2000, s. 838; Mu'în, 1364, s. 1728). Altın varaklar "altın ezme" adı verilen özel bir yöntemle ezilip toz hâline getirildikten sonra jelâtinli su ile karıştırılır. Elde edilen bu karışıma altın suyu (ezme yaldız, sulu yaldız, zer hall) denir. Altın suyu, uygulanacak zemine fırça yardımıyla sürülerek kullanılır (Esiner Özen, 1998, s. 35).

¹ şıdâğ (Ar.): Devenüñ şudğına (şakağına) başlıur bir tamğa adıdur (Mütercim Ahmed Âsım, 1305, s. 713).

Kaynaklarda altın suyunun kadın süs malzemesi olarak kullanıldığı belirtilmemekle birlikte, Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beytinde tıpkı altın varak gibi makyajda kullanıldığı görülmektedir. Züleyha Mısır Azizi ile evlenirken gelin süsleyici kadınlar onun yüzünü altın suyu ile süslerler. Züleyha'nın altın suyu ile süslenen yüzü yıldızlanmış kitaba benzetilmiştir:

Gelüp meşşâtar yüzün düzerler
Yüzün *altun suyu* birle yazarlar
Güzellik resmini tertîb iderler
Cemâl-i muşşafın tezhîb iderler (Demirel, 2004, s. 96).

Her ikisi de XVI. yüzyıl şairi olan Hayali ve Emri'nin aralarında nazire (hatta intihal veya tevarüt) ilişkisi olduğu görülen aşağıdaki beyitlerinde, geline benzeyen dünyanın şairlere (Hayali ve Emri) oynaş olmak için her gece hilal kaşına altın suyu (yıldız) sürerek süslediği belirtilmektedir:

Yazar her şeb hilâl ebrûsın *altun hall* ile ya^cnî
^cArûs-ı dehr diler kim Hâyâlî ola oynaşum (Tarlan, 1945, s. 295).
Bezer her şeb hilâl ebrûsın *altun hall* ile ya^cnî
Diler kim ola ey Emrî ^carûs-ı dehr oynaşum (Saraç, 2000, s. 192).

9. Yapma Ben (Hâl-i ârızî)

“Ben” insan vücudunda ve özellikle yüzde doğal olarak bulunan siyah renkli leke veya kabartılara denir. “Ben”in Arapçadaki karşılığı “hâl” ve “şâme”dir.

Yüzün ve vücudun muhtelif yerlerindeki benler eskiden kadın güzelliğinde önemli bir güzellik unsuru olarak kabul edilmiştir. Yüzde küçük ve bir kaç tanesi bir arada olan benlere “püskürme ben” denilmiştir (Koçu, 1967, s. 33). Şair Nedim bir şarkısında, gümüş gibi beyaz gerdanı püskürme benli bir güzeli şöyle tarif etmiştir:

Şivesi nâzî edâsı hândesi pek bî-bedel
 Gerdeni *püskürme beñli* gözleri gâyet güzel
 Şırma kâkül sîm gerden zülf tel tel ince bel
 Gül yanağlı gülgülü kerrâkeli mor hâreli (Boztepe, 1338-40, s. 204).

Ben, önemli bir güzellik unsuru sayıldığı için yüzünde doğal ben bulunmayan güzeller “yapma ben (hâl-i ârızî)” kullanmışlardır. Yapma ben, Girit Adası’nda yetişen bir çalıdan elde edilen ve “lâden” denilen zamkın balmumu kıvamına getirilmesiyle elde edilmiştir. Balmumu kıvamına getirilen bu zamktan küçük parçalar koparılıp yüzün istenen bir yerine yapıştırılmak suretiyle kullanılmıştır (Koçu, 1967, s. 33).

Hayali’nin sevgiliye “Âşıkların göz bebeğini ezip yanağına ben yap. (Âşıkların) ciğer kanı ile eline kına yaksan sana çok yakışır.” dediği aşağıdaki beyitte, sevgilinin yapma ben kullandığına işaret edilmektedir:

Ezüp ^câşıklarun göz merdümin ruhsâruna *hâl* it
 Ciger kanı ile yaksañ destüñe hınnâ saña elyağ (Tarlan, 1945, s. 236).

Sami, bir kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte, övdüğü kişinin (dönemin veziri) gelin süsleyici kadına benzeyen himmetinin, gönül sahiplerinin (gönül dilinden anlayan kişilerin) siyah yıldızını, bahtının güzelinin (onların güzele benzeyen bahtının) yanağına ben yaptığını söylemektedir. Yani söz konusu devlet büyüğünün himmetinin, gönül dilinden anlayan kişilerin kötü talihini iyiye çevirdiğini anlatmaktadır. Dolayısıyla burada da güzellerin yüzüne süsleyici kadınlar tarafından yapma ben yapıştırma geleneğinden söz edilmiştir:

Şâhid-i bahtına necm-i siyeh-i ehl-i dili
 Eyledi mâşıta-i himmeti *hâl*-i ruhsâr (Kutlar, 2004a, s. 197).

Celalzade Salih Çelebi’nin *Leyla ve Mecnun*’unda, Leyla’nın İbni Selâm ile evlenirken gelin süsleyici kadının, yüzüne koyduğu beni üzüntüden hemen tırnaklarıyla kazıyıp attığı anlatılmaktadır:

Geldi meşşâta tâ vire zînet
 Ol yüzi mâha buyıdı °âdet
 [...]

 Kıoduğı ħâli ħaddine fi'l-ħâl
 Nâħun ile kıazırdı bî-imħâl (Kütük, 1995, s. 236).

Eskiden gelin süslemesinde de muhakkak kullanılan yapma benin ayrıca altın ile yaldızlanmış olanlarına “hâl-i zer” adı verilirmiş (Koçu, 1967, s. 33). *Burhân-ı Kâti*’da “her-heft” maddesi açıklanırken “hâl-i ârızi” hakkında “... sürmeden câ-be-câ yüzlerine zer-nişân konulan noktalar” (Mütercim Âsım, 2000, s. 344) deniyor. Bu bilgidenden de yapma benin sürme ve altın karıştırılarak elde edildiği anlaşılmaktadır.

Emri aşığıdaki beytinde sevgiliye “Senin yüzünü görme arzusuyla cennet içinde ateşli bir âh etsem, huri (cennet kıızı) (âhımın) dumanını kâkül, kıvılcımını altın ben edinsin.” diyor:

Şevķ-i dîdâruñla cennet içre itsem odlu âh
 Ħür idine düdını kâkül şerârın ħâl-i zer (Saraç, 2000, s. 82).

Amri (öl. 1523), bir kasidesinde (bahâriyye) baharı geline benzetmiştir. Bu kasideden alınan aşığıdaki beyitte nergisin, geline benzeyen baharın alınına ve yanağına altın benler koyduğu, menekşenin ise kıvrımlı saçlarını yüzünün iki yanından sarkacak şekilde taradığı ifade edilmektedir:

Ħomış cebîn ü °izârında nergis *altun ħâl*
 Düzetmiş iki yanında benefşe zülf-i dü-tâ (Çavuşoğlu, 1979, s. 17).

Yapma ben için kullanılan laden zamkı (laden denilen çalının reçenesi) ile güzel kokulu bir madde olan amber karışımından elde edilen hamurun henüz yaşken koparılan küçük parçaları da kadınlar tarafından yüzlerine yapıştırmak suretiyle yapma ben olarak kullanılmıştır (Erdem, 1991, ss. 7-8). Bu nedenle şairler şiirlerde güzellerin amber kokulu benlerinden sıkça söz etmişlerdir.

Şeyhülislam Yahya, ay yüzlü sevgilinin yüzüne değen saç kıvrımları ile onlar arasındaki amber kokulu benini polo (gûy u çevgân) oyununda kullanılan sopa (çevgân) ve topa (gûy) benzettir. Beyitte sevgilinin saç kıvrımları arasındaki beninin görüntüsü ve güzel kokusu yüzünden gönlü perişan olmuş şairin (âşığın) hâlden hâle girdiği anlatılmaktadır:

N'ola âşüfte-dil Yaħyâ girerse hâlden hâle
O mâhuñ zülfi çevgân *hâl-i canber-büyü* gûy oldu (Kavruk, 2001, s. 474).

Haşmet, sevgilinin aşk dimağına amber kokusu veren benine, o kokunun verdiği etkiyle oluşan hararetle (coşkunlukla) büyük arzu (iştıyak) duyduğunu şöyle dile getirmiştir:

Dimâğ-ı aşka verir büy-ı *canberi* Haşmet
Bu tâb-ı süziş ile *hâl-i yâre müştâkız* (Arslan vd., 1994, s. 249).

Tıpkı altın, sürme, amber ve çivit otu (nil) gibi misk (müştğ)in de laden zamkıyla karıştırılarak yapma ben olarak kullanıldığını aşğıdaki beyitlerde görmek mümkündür. Bu beyitlerde geçen “hâl-i müştğ” tamlamalarıyla, hem yapma ben hazırlanırken içine misk karıştırıldığı hem de miskin ben ile renk benzerliği anlatılmak istenmiştir.

Hayali, sevgilinin gül renkli yanağına koyduğu (yapıştırıldığı) miskli beni, âhının ateşiyile kararan baht yıldızına benzetmiştir:

Kevkeb-i bahtumdur âhum âteşi kılmış siyâh
Hâl-i müştğ kim çoduñ ol hadd-i gül-gün üstine (Tarlan, 1945, s. 348).

Nev'i, bir kasidesinden alınan aşğıdaki beyitte, misk kokulu benin güzellerin yüzünü süslediği gibi, övdüğu hükümdarın da (güzele benzeyen) saltanatın yüzünü süslediğini söylemiştir:

Cemâl-i saltanata zîb ü fer virür zātuñ
Nite ki çihre-i hübâna *hâl-i müştğ-dem* (Tulum vd., 1977, s. 108).

Misk ve amber karışımından elde edilen, macun kıvamında, güzel kokulu, siyah renkli bir madde olan gâliye de ben yapımında kullanılan maddelerden biridir (Kutlar, 2004b, s. 5).

Nesimi, sevgilinin misk kokulu saçları ile gâliyeden yapılmış benini, tuzak içindeki taneye (hububat tanesi) benzetir. Çünkü sevgilinin söz konusu güzellik unsurları âşığın gönlünü tuzağa düşürücü (avlayıcı) bir etkiye sahiptir:

Müşgîn saçuñla *gâliyeden* vaz^c olan *benûñ*

Ol dām içinde men bilürem kim ne dānedür (Ayan, 2002, s. 342).

Vahyi (öl.1718)'nin “Gönül güzelinin yüzüne gam galiyesi koyma. Zevk goncası üstüne matem jalesi (çiy tanesi) koyma.” dediği beyitte “gâliye-i gam” tamlaması ile gâliyeden yapılmış ben anlaşılmaktadır. Gam gibi soyut bir kavram gâliyeden yapılmış ben olarak somutlaştırılmıştır. Aynı somutlaştırmalar “şâhid-i dil”, “gonçe-i zevk” ve “jâle-i mâtem” tamlamalarında da görülmektedir.

Şâhid-i dil rûyına *gâliye-i* ğam kıoma

Ġonçe-i zevk üstine jâle-i mâtem kıoma (Taş, 2004, s. 392).

Fuzuli'nin *Leyla vü Mecnun* mesnevisinde geçen aşağıdaki beyitten ise nilin “Çivit (Nil)” başlığı altında değinildiği üzere, güzel kadınların nazardan korunmak amacıyla yüzlerine çekmelerinden farklı olarak, amberli ve miskli benler gibi laden zamkının nil (çivit otu) ile karıştırılması suretiyle ben yapımında da kullanıldığını anlaşılmaktadır. Leyla'nın aşka düştüğünde aşkın etkisiyle artık eskisi gibi süslenmediğinin, perişan olduğunun anlatıldığı bu beyitte, Leyla'nın yanındaki cariyeye kızların, yüzlerine nilden ben yapııştırarak süslenmelerine karşılık, Leyla'nın yasa büründüğü anlatılmaktadır. Şair,

Leyla'nın yasa bürünmesini, yas rengi olan mavi renkli giysiler giymesi anlamında “nile raht çekmek” ifadesiyle dile getirmiştir²:

Kızlar yüze koysa nilden hâl

Ol Nil'e çekerdi raht fi'l-hâl (Ayan, 1981, s. 171).

10. Misk (Müşg, Nâfe)

Arapça bir kelime olan “misk”in Farsçadaki karşılığı “müşg”dür. “Âhû-yı müşgîn” veya “âhû-yı Hoten” denilen ve Hita, Hoten, Çin ve Hindistan bölgelerinde yaşayan ceylanların göbeğinden elde edilen güzel kokulu maddeye denir (Onay, 1993, s. 30; Şemseddin Sami, 1317, s. 1343). Ahmet Talat Onay'ın şair Sudî'nin *Hafız Divanı Şerhi*'nden aktardığı bilgiye göre,

O memleketlerin [Hita, Hoten, Çin ve Hindistan] avcıları bunları [misk ahularını] sürü sürü muhafaza ederek hem etinden hem miskinden faydalanırlarmış. Rûm'un (Anadolu) âhûları yılda bir kere boynuzlarını düşürdüğü gibi, o âhûlar da yılda bir defa nâfelerini düşürürlermiş. Bu zaman gelince avcılar zarflar (kese) peyda edip hayvanın karnı altına bağlarırlarmış. Bu hayvan insan ve hayvan ürkütmesiyle, yahut birbirleriyle oynaşmakla hararet kesbedermiş. Bu yüzden nâfesine [göbeğine] birkaç damla kan damlarırmış. Böylelikle nâfe miskle dolar; vakti gelince düşermiş. Düşükten sonra –kokmadığı için- bazı ilaçlarla terbiye ederlermiş. Bazılarına göre misk, lale ve sümbül otlamaktan hâsil olurmuş. (Onay, 1993, s. 30).

Yine Farsça bir kelime olan “nâfe” de kaynaklarda “Hita ve Hoten ahularının göbeğinde toplanan kandan elde edilen bir çeşit misk, güzel koku” olarak tanımlanmıştır (Şükûn, 1984 s. 1862; Şemseddin Sami, 1317, ss. 1449-50; Onay, 1993, s. 30). Buna göre müşg ve nâfe aynı maddenin adı olup ipekler içinde saklanırmış (Onay, 1993, s. 31).

² İran ve Türk kültüründe matem giysilerinin rengi hakkında bilgi için bk. Şentürk, 2002, s. 654; Onay, 1993, s. 284.

Müşg ve nâfe kadınların özellikle saçlarına sürdükleri bir koku olarak kullanılmıştır. Müşgün kadınlar tarafından kaş boyası olarak kullanımı ile ilgili örnekler “Rastık (Vesme)” başlığı altında ele alınmıştır.

Amri aşağıdaki beyitte, menekşenin bahçede buhurdan (tütsü kabı) döndürerek sevgilinin saçları gibi, dünyayı taze misk kokusuyla doldurduğunu söylüyor. Çünkü sevgili saçlarına misk sürdüğü için saçları savruldukça buhurdan gibi etrafa misk kokusu yayar:

Zülfün gibi ter müşg ile taldırdı cihânı

Olup çemenün micmere-gerdâni benefşe (Çavuşoğlu, 1979, s. 147).

Baki aşağıdaki beyitte misk ve amberi kişileştirerek, onların ezilirken sevgilinin kâkülünü görünce yine onun başı üzerinde yer edeceklerini anladıklarını söyler. “Başı üzerinde yer etmek” deyimini burada hem sevgilinin saçlarına sürülecekleri için gerçek anlamda baş üzerinde yer etmek, hem de kâkülün ezildikleri sırada onları her zamanki gibi büyük bir saygı ve ilgi ile karşılayıp ağırlaması anlamında kinayeli olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde “ezilmek” fiili de hem “toz hâline getirmek için ezme işlemine maruz kalmak”, hem de “değersiz görülmek, aşağılanmak” anlamında kinayeli kullanılmıştır:

Müşg ü anber ezilirken göricek kâkülünü

Yine anlar başuñ üstinde senüñ yir ideler (Küçük, 1994, s. 210).

Fuzuli ise “Çin miski hangi güzelin dağınık saçlarını sever de ben gibi vatanından ayrı düşmüştür bilmem.” dediği aşağıdaki beyitte, Çin ahularının göbeğindeki kandan elde edilen miskin güzel koku olarak kullanılmak üzere başka memleketlere gönderilmesini, kendisi gibi, bir güzelin saçları uğruna vatanını terk etmesine benzetmiştir. Yani misk hüsn-i ta’lil yoluyla, tıpkı âşık Fuzuli’nin, dağınık saçlarına âşık olduğu güzel (sevgili) için vatanından ayrı düştüğü gibi vatanından ayrı düşmüş olarak hayal edilmiştir:

Müşg-i Çin âvâre olmışdur vatandaşın men kimi

Hansı şūhuñ bilmezem zūlf-i perīşānın sever (Akyüz vd., 1958, s. 207).

Naili, kalemi, her kıvrımı saf misk kaynağı gibi olan (buram buram misk kokan) hayalinin saçını tarayan birine (meşşâtaya) benzetirken, hayalini de saçları misk kokan güzele benzetmiştir. Burada da soyut bir kavram olan “hayal”in “güzel kadın” olarak somutlaştırıldığı dikkati çekmektedir:

Çalem ki şāne-zen-i tūr-ra-i hayālümdür

Ne tūr-ra her girihi kân-ı müşg-i nāb olmuş (İpekten, 1970, s. 112).

11. Amber (Anber)

Arapça bir kelime olan “anber (amber)” sözlüklerde genel olarak “Ada balığının (amber balığı) mide veya bağırsaklarından elde edilen, güzel kokulu, yumuşak, yapışkan ve kül renkli bir madde” olarak tarif edilmiştir (Şemseddin Sami, 1317, s. 953; Devellioğlu, 1993, s. 33; Mu’in, 1364, s. 235).

Kamus Tercümesi’nde ise

Çanber vezninde t̄b-i ma^crūf ismidir. Bunun mādresi bir dābbe-i bahriyyenüñ rūs u fazlasıdır. Yāhod deryāda kâ^oin bir bñardan zift gibi kaynayup çıkar ya^cnī dühniyeti sebebiyle şuyüñ üzerine çıkup muncemid olduĝda mevc sürüp sâhil-i deryāda bulunur. (Mütercim Ahmed Asım, 1305, s. 44).

şeklinde tanımlanmaktadır. Burada Mütercim Asım Efendi şu görüşünü eklemiştir:

İşbu ^canber mādresinde müte^okaddimīn ile müte^oahhīrīn ihtilāf eylediler. Mü^cellifüñ beyānı müte^okaddimīne göredür. Hattā dirler ki gāhice ol muncemid olan nesneyi balıklar yudup kendülerine muzır olmakla helāk olup d̄arb-ı emvāc ile sâhilde bulduĝdan sonra karınlarını yarup çıkarurlar imiş ve müte^oahhīrīne göre cezā^oir-i Hind cibālinde olan bal arıları hoş-bū nebātātadan ra^cy ile hāşıl eyledüĝi ^caseldür ki keşret-i bārān sebebiyle arıların kovanlarını sel şuyı deryāya getürdükde eczā-yı ^caseliyyesi maḥv olup eczā-yı şem^ciyyesi bākī kalduĝda mevc sâhile atup anda bulunur. Bu ḳavl t̄ab^ca mülāyimdür. Zirā ba^czı ^canberlerde arı ḳanadı ve ayağı ve ḳuyruğı müşāhede olunur (1305, s. 44).

Mütercim Asım'ın verdiği bu bilgilerden amberin, denizin dibinde kaynayan ve yüzeye çıkarak donan yağlı bir madde olduğu; ancak bazı rivayetlere göre bu donan yağlı maddeyi balıkların yiyip ölmeleri sonucu karınlarından çıkarılan madde olduğu; başka bir rivayete göre de Hint adalarının dağlarındaki arıların güzel kokulu bitkilerden yaptıkları ve şiddetli yağmurlarla oluşan sel sularının arı kovanlarını denize sürüklemesi sonucu eriyen baldan geriye kalan mum olduğu anlaşılmaktadır.

M. Zeki Pakalın'ın verdiği bilgiye göre amber,

Kaşalot denilen büyük balığın karnından çıkararak denizlere bıraktığı pek güzel kokulu, fakat pek temiz sayılmayacak bir maddedir. Bu balığın da insanlar gibi safra yolunda kum hastalığına tutulduğu, amberin işte bu safra kumlarının bir araya gelmesinden hâsıl olduğu anlaşılmıştır (1993, s. 61).

Ancak bugünkü kesin bilgilere göre amber,

Dışlı balinalardan olan ve adına amber balığı da denilen en büyük balina olan ada balığının (Lat. physeter catodon macrocephalus, Fr. cachalot, İng.sperm whale “ispermeçet balinası”) bağırsaklarında teşekkül eden ve henüz tabii mi marazî mi olduğu tespit edilememiş bulunan bir sindirim artığıdır. Dışkı ile birlikte vücuttan atılan bu maddenin rengindeki siyahlık hayvanın en sevdiği yiyecek olan mürekkep balığından gelmekte, dolayısıyla yediği miktarla orantılı olarak değişkenlik göstermektedir (Erdem, 1991, s. 7).

Amber de misk (müşg) gibi, kadınların saçlarının güzel kokması için kullandıkları bir süs malzemesidir.

Haleti, rüzgârdan sevgilinin amber saçan saçının haberini alınca Hoten ahusunun (misk ahusu) nâfesini yabana atmasına şaşmamak gerektiğini söyler. Burada da “yabana atmak” deyimini hem misk ahusunun miskle dolan nafe (göbek)sini düşürmesi, hem de önemsiz görmek anlamında kinayeli olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla sevgilinin amber kokulu saçlarının kokusunu duyan misk ahusunun bu güzel kokuyu duyunca kendi miskine önem vermediği anlatılmaktadır:

Bāddan alur peyām-ı zülf-i °anber-bāruñı

Nāfesin atsa n'ola yābāna āhū-yı Hōten (Kaya, 2003, s. 260).

Zati aşağıdaki beyitte, sevgili gümüş tütsü kabı (micmer) gibi salıncakta salındıkça amber kokulu saçlarından yayılan güzel kokunun âşıkları öldürücü etkisinden söz etmektedir:

Sen şalıncakda şalınuğca gümüş micmer gibi

°Ömr-i °uşşākı virür bu zülf-i °anber-bū yile (Çavuşoğlu vd., 1987, s. 211).

Nedim aşağıdaki beyitte, sevgilinin siyah saçlarının kokusunu duymadan önce amberi attarların sattığını sandığını söyleyerek, amberin asıl kaynağının sevgilinin siyah saçları olduğunu, onun saçlarının sanki itriyat (güzel kokulu maddeler) malzemelerinin satıldığı dükkân gibi buram buram amber koktuğunu anlatır:

Şanur idüm ki °anberi °aţţārlar şatar

Cānum şemīm-i zülf-i siyehfāmın almadan (Boztepe, 1338-40, s. 165).

12. Gâliye-Kalemis (Gâliye-müşg)

Arapça bir kelime olan “gâliye” misk ve amber karışımından elde edilen, macun kıvamında, güzel kokulu, siyah renkli bir madde olup, saça ve kaşa sürülür. (Şemseddin Sami, 1317, s. 961)³. ”Gâliye-misk” ya da “gâliye-müşg” ise yine aynı macunun adı olup yaygın söyleyişte “kalemis” tabir edilen kelimenin aslıdır (Şemseddin Sami, 1317, s. 961; Devellioğlu, 1993, s. 275; Kutlar, 2004b, s. 6).

Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf u Züleyha* mesnevisinde Züleyha'nın saçlarına kalemis sürdüğü şöyle ifade edilmektedir:

³ Galiyenin adlandırılışı, hazırlanışı, misk ve amber dışında galiye yapımında kullanılan diğer güzel kokulu maddeler ve galiyenin ilaç özelliği hakkında bilgi için bk. Kutlar, 2004b, ss. 4-5.

Tāze-reng itdi gāze lālelerin
Gāliye-müşg idüp külālelerin (Öztürk, 2001, s. 171).

Naili'nin aşağıdaki beytinde seher yeli, taze güle benzeyen sevgilinin sünbül gibi siyah saçlarının güzel kokması için onlara gāliye süren süsleyici kadına (māşıtaya) benzetilmiştir:

Sünbüllerin ol verd-i terüñ etmege ta^cñır
Bād-ı seherī māşīta-i gāliye-sādır (İpekten, 1970, s. 89).

Sonuç

Divan şiiri metinlerinden kadın süs (makyaj ve kozmetik) malzemeleri ile ilgili derlenen bu örneklere bakıldığında, her dönemde olduğu gibi o dönemde de kadınların süslenmeye son derece önem verdikleri ve çeşitli süs malzemeleri kullandıkları görülmektedir. Bu malzemeler bugünkü gibi kimyasal işlem görmüş maddeler değil, bitkisel ve madenî kökenli maddelerdir. Söz konusu süs malzemelerinden kimilerinin (kına, misk, amber, çivit, galiye vb.) birden fazla uzvun süslenmesinde kullanıldığı görülmektedir.

Aşkın en önemli konu olduğu divan edebiyatında, aşka bağlı olarak güzellik de aşk kadar önemli bir konudur. Dolayısıyla burada değerlendirilen metin örneklerinde de bu edebî geleneğin güzellik anlayışına göre, yaradılış itibarıyla son derece güzel olarak tasvir edilen ve aslında süse hiç ihtiyacı olmadığı vurgulanan güzellerin (sevgililerin) sözü edilen süs malzemelerini kullanmak suretiyle daha da güzelleşerek âşıkların aşka düşmesine sebep oldukları üzerinde durulmuştur. Yani şairler her fırsatta, süslenen uzuvların çekiciliğine ve âşık üzerindeki etkileyciliğine dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte bazı şairler de Allah vergisi (doğal) güzelliğin daha makbul olduğunu dile getirmişlerdir.

Öte yandan söz konusu süs malzemeleri, şiirlerde çoğunlukla renk bakımından benzerlik ilişkisi içinde oldukları unsurlara benzetilerek çok çeşitli

hayal kompozisyonları içinde yansıtılmışlardır. Aynı şekilde, özellikle sebk-i Hindî akımının etkisiyle şiirler yazan 17. ve 18. yüzyıl şairlerinin, insan dışı varlıkların yanı sıra soyut kavramları somutlaştırıp kişileştirmek suretiyle hayal dünyalarında güzeller yaratıp, onların bu süs malzemelerini kullanışlarını çok ince ve renkli hayallerle anlattıkları dikkati çekmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, H. (2006). *Abdurrahman Gubârî-Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme- Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Akün, Ö. F. (1994). Divan Edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.9, 389-427). İstanbul.
- Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S. ve Cunbur, M. (1958). *Fuzuli-Türkçe Divan*. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Arslan, M. ve Aksoyak, İ. H. (1994). *Haşmet Külliyyatı*. Sivas: Dilek Matbaası.
- Avşar, Z. (tarihsiz). *Revânî Divanı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.12.2009).
- Ayan, H. (1981). *Fuzûlî-Leylâ vü Mecnûn*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ayan, H. (2002). *Nesimi: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkidli Metni*. II, Ankara: TDK Yayınları.
- Ayan Birol, İ. (1989). Altın Varak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.2, 541.), İstanbul.
- Aydemir, Y. (2000). *Behiştî Divanı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Boztepe, H. N. (1338-40). *Nedim Divanı*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Büyük Türk Sözlüğü* (tarihsiz). İstanbul: Hayat Yayınları.

- Çavuşoğlu, M. (1979). *Amrî-Divan*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M. A. (1987). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)-Gazeller Kısmı III*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Demirel, M. (2004). *Kemâl Paşa-zâde (Şemse'd-dîn Ahmed bin Süleymân) Yûsuf u Zelîhâ [Süleymaniye, Lala İsmail Efendi 621] Transcription and Facsimil*. Harvard: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (Yay. Haz.). (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, M. N. (1997). *Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm Es'ad ve Divanı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Erdem, S. (1991). Amber. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 3, ss.7-8). İstanbul.
- Erünsal, İ. E. (1983). *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi with a Critical Edition of His Divan*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Esiner Özen, M. (1998). *Türk Cilt Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürer, A. (1993). *Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gürer, A. (1997). Dîvân Edebiyatında Sürme ve Nâ'îl'nin Bir Gazeli. *Türkoloji Dergisi*, XII (1), 119-126.

- Haim, S. (1975). *The One Volume Persian English Dictionary*. Téhéran: Librairie-İmprimerie Bérroukhim.
- İpekten, H. (1970). *Nâ'îlî-i Kadîm Divânı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Kaya, B. A. (2003). *The Divan of Azmi-zâde Haleti: Introduction and Critical Edition, II*. Cambridge: The Department of Near Eastern Languages and Literatures.
- Kazan, Ş. (1997). *Hamidî-zâde Celilî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Husrev ü Şirin Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Kutlar, F. S. (2004a). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî-Dîvân*. Ankara: Kalkan Matbaası.
- Kutlar, F. S. (2004b). Gâliye. *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* içinde (c.3, ss. 4-6). Ankara: AKM Yayınları.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kütük, R. (1995). *Celâl-zâde Salih Çelebi-Leylâ vü Mecnûn (Tenkidli Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Mengi, M. (1995). *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: AKM Yayınları.
- Mu'în, M. (1364). *Ferheng-i Fârsî*. c. 6, Tahran.
- (Mütercim) Âsım, A. (1305). *El-Okyânûsü'l- Basît fî-Tercemeti'l- Kâmûsi'l-Muhît*. III, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye.

- (Mütercim) Âsım Efendi. (2000). *Burhân-ı Katı*. M. Öztürk ve D. Örs (Yay. Haz.), Ankara: TDK Yayınları.
- Onay, A. T. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. C. Kurnaz (Yay. Haz.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Okuyucu, C. (1994). *Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, Z. (2001). *Hamdu'llâh Hamdî's Mesnevî Yûsuf ve Zelîhâ (Introduction, Text, Analysis and Facsimile [Ayasofya K.390/I])*. 2, Harvard: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3, İstanbul: MEB Yayınları.
- Redhouse, S. J. W. (1992). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Remzi, H. (1305). *Lugat-i Remzî*, II. İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzî.
- Saraç, M. A. Y. (2000). *Emri Divanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şahin, E. S. (2004). *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr*. II, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sâmî, Ş. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Şentürk, A. A. (2002). *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şirazî. (1992). *Hâfız Divanı* (A. Gölpınarlı, Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Şu'ûrî Hasan. (1155). *Ferheng-i Şu'ûrî (Lisânü'l-Acem)*. II, İstanbul.

- Şükûn, Z. (1984). *Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar (Ferhengi Ziya)*. III, İstanbul: MEB Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey Divânı*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)-Gazeller Kısmı II*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Taş, H. (2004). *Vahyî Divanı ve İncelenmesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.12.2009).
- Timurtaş, F. K. (1963). *Şeyhî ve Husrev ü Şîrin 'i-İnceleme-Metin*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tulum, M. ve Tanyeri, M. A. (1977). *Nev'î-Divân*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Yakar, H. İ. (2009). *Gelibolulu Sun'î Divanı*. Gaziantep. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.12.2009).